

Date: 23rd September-2026

VAKOLATLI IQTISODIY OPERATOR MAQOMINI BERISHDA TASHQI
IQTISODIY FAOLIYAT DAVOMIYLIGI MEZONINING ISHONCHLILIKNI
BAHOLASHDAGI O‘RNI

Shukurov Orifjon Abduraxmonovich

Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi Bojxona qo‘mitasi

bosh inspektori shukurov.orifjon@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tezisda vakolatli iqtisodiy operator (VIO) maqomini berishda talabgorning tashqi iqtisodiy faoliyat (TIF) davomiyligi mezonini hamda uning ishonchlilikni baholashdagi o‘rni tahlil qilinadi. Mazkur mezonning ahamiyati xalqaro tajriba va SWOT tahlil asosida yoritiladi.

Kalit so‘zlar: vakolatli iqtisodiy operator, tashqi iqtisodiy faoliyat davomiyligi, bojxona qoidalariga muvofiqlik (komplayens).

Bugungi kunda bojxona ma‘muriyatchiligidan asosiy yo‘nalishlaridan biri ishonchli tashqi iqtisodiy faoliyat ishtirokchilariga nisbatan ortiqcha nazorat yukini kamaytirish hamda bojxona qonunchiligiga ixtiyoriy rioya etilishini ta‘minlashdan iboratdir. Mazkur maqsadga erishishning xalqaro miqyosda keng tarqalgan mexanizmlaridan biri – Vakolatli iqtisodiy operator (Authorized Economic Operator – AEO) institutidir.

VIO institutining mohiyati bojxona organlari tomonidan ishonchli va xavfi past deb baholangan tadbirkorlik subyektlariga bojxona tartib-taomillarida maxsus soddalashtirishlar taqdim etilishida namoyon bo‘ladi. Shu sababli, bunday maqomni olish uchun talabgorning avvalgi tashqi iqtisodiy faoliyati to‘g‘risida yetarli ma‘lumot to‘plash talab etiladi.

O‘zbekistonda VIO instituti 2019-yildan joriy etilgan bo‘lib, ushbu institut bojxona tartib-taomillarini soddalashtirish va ishonchli tashqi iqtisodiy faoliyat ishtirokchilariga qo‘shimcha qulayliklar yaratadi. O‘zbekistonda VIO institutini tartibga soluvchi normalar orasida alohida e‘tiborga loyiq jihat – VIO maqomini olish uchun talabgorning ma‘lum muddat davomida tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirgan bo‘lishiga oid talabning aniq belgilanganidir¹.

Ya‘ni, tartibga ko‘ra bojxona masalalari bo‘yicha VIO uchun ariza berishdan oldin kamida 2 yil, xavfsizlik masalalari bo‘yicha VIO uchun esa kamida 3 yil tashqi iqtisodiy faoliyat amalga oshirilgan bo‘lishi talab qilinadi².

Mazkur holatda, agar korxona ilgari umuman yoki yetarli darajada import-eksport operatsiyalarini amalga oshirmagan bo‘lsa, uning amaliy ishonchliligini baholash masalasi yuzaga keladi. Aynan shu savol tashqi iqtisodiy faoliyat davomiyligini VIO uchun mezon sifatida belgilashning mantiqiy asosini tashkil etadi.

¹ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining: 2020-yil 24-avgustdagi “Vakolatli iqtisodiy operatorlar to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 500-sonli; 2026-yil 4-avgustdagi “Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 24-avgustdagi 500-son qarori bilan tasdiqlangan Vakolatli iqtisodiy operatorlar to‘g‘risidagi nizomga o‘zgartirishlar kiritish haqida”gi 430-sonli qarorlari.

² (1).

Date: 23rd September-2026

Tashqi iqtisodiy faoliyat davomiyligi bojxona organiga korxonaning real faoliyatini vaqt davomida kuzatish va baholash imkonini beradi. Korxonaning faqat davlat ro'yxatidan o'tganligi uning bojxona nuqtai nazaridan ishonchli ekanligini anglatmaydi.

O'zbekistonda VIO instituti Jahon bojxona tashkiloti (JBT) tavsiyalari asosida ishlab chiqilgan. Ammo JBTning tavsiyalarida, xususan, "Global yetkazib berish zanjiri xavfsizligini ta'minlash hamda xalqaro savdoni soddalashtirishning hadli standartlari"³ (SAFE Framework of Standards to Secure and Facilitate Global Trade) VIOga oid mezon sifatida ma'lum bir vaqt TIF bilan shug'ullanish talabi belgilanmagan. Shu bilan birga, bojxona organi VIO maqomi uchun arizani ko'rib chiqishda nomzodning ko'rsatilgan muvofiqlik tarixini hisobga olishi belgilangan.

Mazkur holatda O'zbekistondagi ushbu mezonning JBT tomonidan belgilangan yondashuvga muvofiqligi masalasi yuzaga keladi. Hech qanday TIF tarixiga ega bo'lmagan yoki juda qisqa fursat TIF bilan shug'ullangan subyektning muvofiqlik tarixini baholash amaliyotda qiyinchilik tug'diradi.

JBTning nomzodning muvofiqlik tarixini hisobga olish tavsiyasi mazmunidan kelib chiqib⁴, bojxona organi VIO maqomini berishda quyidagi jihatlarni ko'rib chiqishi zarur bo'ladi:

- bojxona deklaratsiyalarining to'g'ri rasmiylashtirilishi;
- tovarlarning qiymati, miqdori va tasnifining to'g'ri ko'rsatilishi;
- bojxona to'lovlarining o'z vaqtida to'lanishi;
- bojxona qonunchiligiga rioya etilishi;
- bojxona organlari bilan hamkorlikning ta'minlanishi;
- aniqlangan xatolarning o'z vaqtida bartaraf etilishi;
- ichki nazorat mexanizmlarining mavjudligi;
- takroriy yoki tizimli huquqbuzarliklar mavjud emasligi.

Bunday savollarga javob berish uchun, hali ma'lum muddat TIF bilan shug'ullanmagan korxonaning faoliyatini bir marotaba baholash yetarlimi? Korxonaning kelgusida yuqori darajadagi muvofiqlikni ta'minlagan holda faoliyat yuritishini qanday obyektiv mezonlar asosida baholash mumkin?

Vaqt davomida amalga oshirilgan real import va eksport operatsiyalari korxonaning amaliy xatti-harakatlari haqida dastlabki ma'lumotlarni shakllantiradi. Shu nuqtai nazardan, TIF davomiyligi muddatini belgilashning mohiyati tadbirkorni "yillar soni" bilan baholash emas, balki uning ishonchligini baholash uchun yetarli tarixiy ma'lumotlar bazasini shakllantirishdir.

VIO maqomining o'ziga xos xususiyati – operatorga past xavf maqomi berilishi va shu bilan birga bojxona nazoratining ayrim shakllari qisqartirilishidir.

Shu sababli yangi tashkil etilgan yoki ilgari TIF bilan shug'ullanmagan korxonaga bunday maqomni darhol berish yangi turdagi xavflarni yuzaga keltirishi mumkin.

³ World Customs Organization. SAFE Framework of Standards to Secure and Facilitate Global Trade (2025).

⁴ (3).

Date: 23rd September-2026

Masalan, ayrim shaxslar tomonidan yangi korxona tashkil etish, keyin unga VIO maqomini olish, past xavf toifasiga o'tish, natijada bojxona nazoratining soddalashtirilgan mexanizmlaridan foydalanish orqali ilgari aniqlangan yoki boshqa korxonalar bilan bog'liq bojxona xavflarini yangi korxonaga ko'chirish ehtimoli mavjud.

Bu, ayniqsa, bojxona to'lovlarini qasddan kamaytirish, tovarning haqiqiy xususiyatlarini yashirish, tovar qiymatini noto'g'ri ko'rsatish yoki taqiqlangan/cheklangan tovarlarni olib kirish kabi xavflar nuqtai nazaridan muhim.

Bunda "yangi tashkil etilgan korxona – xavfli" degan xulosa chiqarish uchun yetarli asos mavjud emas. Lekin bojxona organi ishonchni obyektiv ma'lumotlarga asoslab shakllantirishi kerak. Shuning uchun ma'lum muddat TIF davomiyligiga ega bo'lish talabiga yangi korxonalarning huquqini cheklash emas, balki ishonchni shakllantirish uchun zarur bo'lgan minimal kuzatuv davri sifatida qaralishi mumkin.

Xorijiy davlatlar tajribasi JBT tavsiyalarida mavjud bo'lmas-da ko'plab davlatlarda (masalan, Turkiya, Rossiya, Qozog'iston, Avstraliya va b.) minimal 2 yoki 3 yil davomida tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish tarixiga ega bo'lishi mazmunidagi mezonlar to'g'ridan-to'g'ri belgilanganligini ko'rsatadi⁵.

Shu bilan birga, bojxona qoidalariga muvofiqlik (komplayens) talabi mavjud bo'lsada, faoliyat yuritgan muddati bilan bog'liq talab belgilanmagan VIO dasturlari ham mavjud. Masalan, Yevropa Ittifoqining VIO (AEO) dasturida korxonaning muayyan yillar davomida tashqi iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullangan bo'lishi majburiy shart sifatida belgilanmagan bo'lib, talabgorning ishonchliligi asosan komplayens tarixi, ichki nazorat tizimi, moliyaviy barqarorligi va xavfsizlik mezonlari asosida baholanadi⁶. Shuningdek, Buyuk Britaniya, AQSh, Kanada, Singapur va Gruziya kabi davlatlarning VIO dasturlarida ham korxonaning aniq belgilangan minimal TIF davriga ega bo'lishi alohida talab sifatida qo'yilmagan⁷.

TIF davomiyligi mezonining belgilanmasligi natijasini baholash maqsadida SWOT tahlili o'tkazildi (1-rasm).

⁵ World Customs Organization. Compendium of Authorized Economic Operator (AEO) Programmes. Brussels: WCO, 2025; European Commission. Authorised Economic Operator (AEO) Guidelines. Brussels: European Commission, 2024; Republic of Türkiye Ministry of Trade. Customs Procedures Regulation on Facilitation of Customs Procedures (Yetkilendirilmiş Yükümlü Statüsü); Таможенный кодекс Евразийского экономического союза (ред. от 29.05.2019); Australian Border Force, Australian Trusted Trader Programme – eligibility requirements.

⁶ Regulation (EU) No 952/2013 of the European Parliament and of the Council laying down the Union Customs Code; European Commission. Authorised Economic Operator (AEO) Guidelines. Brussels: European Commission, 2024.

⁷ HM Revenue & Customs. Customs authorisation: Authorised Economic Operator (AEO) criteria. United Kingdom Government; U.S. Customs and Border Protection. Customs Trade Partnership Against Terrorism (CTPAT): Eligibility Requirements and Program Information. Washington, D.C.: CBP; Canada Border Services Agency. Partners in Protection (PIP) Program: Eligibility and Application Requirements. Government of Canada; Singapore Customs. Secure Trade Partnership (STP) and STP-Plus Programme Requirements. Singapore Customs; Revenue Service of Georgia. Authorised Economic Operator (AEO) Programme Requirements. Ministry of Finance of Georgia;

1-rasm. VIO maqomini berishda TIFni amalga oshirgan muddatiga oid mezonning belgilanmasligi yuzasidan SWOT tahlili

SWOT tahlil natijalari TIF muddati mezonini belgilanmagan taqdirda mavjud imkoniyatlar bilan birga muayyan xavflar ham yuzaga kelishini ko'rsatmoqda.

Ma'lum bir yuqori darajadagi huquq yoki vakolatni olishdan oldin amaliy tajriba talab qilinishi ko'plab tartibga solinadigan sohalar uchraydi.

Bu borada bank tizimidagi kredit tarixi institutini yaxshi analogiya sifatida keltirish mumkin. Bank mijozga kredit berishda faqat uning bugungi moliyaviy holatiga qaramaydi. Mijozning avvalgi kredit majburiyatlari, ularni o'z vaqtida bajargani yoki bajarmagani, mavjud qarzdorliklari va moliyaviy intizomi ham baholanadi.

Buning sababi shundaki, kelajakdagi xatti-harakatni baholashda shaxsning avvalgi xatti-harakatlari to'g'risidagi ma'lumot muhim prognostik ahamiyatga ega.

VIO institutida ham shunga o'xshash yondashuv qo'llanilsa yuqoridagi SWOT tahlili ko'rsatgan ayrim zaifliklar va tahdidlar yumshatilishi mumkin. Ya'ni, bojxona organining qarori korxonaning kelgusida qonunchilikka rioya qilishi haqidagi taxminga emas, balki uning avvalgi faoliyati davomida qonunchilikka rioya qilganligini tasdiqlovchi yetarli ma'lumotlarga asoslanishi lozim.

Bundan tashqari, VIO institutining asosiy maqsadi qonunga itoatkorlikni rag'batlantirishga qaratilganligidan kelib chiqib, korxonalar faqat VIO maqomiga ega bo'lgach qonunga itoatkorlik ko'rsatishi emas, VIO maqomini olish istagi tug'ilishi bilan qonunchilikka yuqori darajada rioya etishlarini rag'batlantirish muhim.

Shu nuqtai nazardan, TIF davomiyligini moliyaviy sohadagi kredit tarixi institutiga o'xshash ravishda, korxonaning avvalgi majburiyatlarini bajarish holatini aks ettiruvchi ishonchlik indikatorini sifatida baholash mumkin. Kredit tarixida bo'lgani kabi, avvalgi

Date: 23rd September-2026

faoliyat natijalari subyektning kelgusidagi xatti-harakatlarini prognoz qilish imkonini beradi. Xuddi shuningdek, VIO tizimida ham korxonaning avvalgi tashqi iqtisodiy faoliyati bojxona qonunchiligiga rioya qilish qobiliyatini baholashda muhim axborot manbai sifatida xizmat qiladi.

Bunda, albatta, TIF davomiyligining o'zi yetarli mezon emas. U komplayens, moliyaviy barqarorlik, ichki nazorat va xavfsizlik kabi boshqa mezonlar bilan birgalikda qo'llanilishi kerak.

Shu bilan birga, JBT standartlarida "korxona kamida 2 yil yoki 3 yil TIF bilan shug'ullangan bo'lishi shart" degan universal talab mavjud emas.

Shu sababli O'zbekistonning yondashuvi JBT standartlariga qarama-qarshi emas, balki JBT tomonidan ko'rsatilgan "demonstrated compliance record"⁸ni shakllantirishning milliy mexanizmlaridan biri sifatida talqin qilinishi mumkin.

Yuqorida ko'rib chiqilgan masalalarni umumlashtirgan holda:

Korxonaning TIFni amalga oshirgan muddatiga oid talab VIO maqomini berishda mavjud xavflarni mutlaq bartaraf etmasa-da, ularni minimallashtirishi to'g'risida xulosaga kelish mumkin.

Bunday muddatning belgilanishi korxona VIO olgandan keyingina qonunchilikka muvofiqlikni emas, VIOga ariza berishdan oldin ham bu maqomni olish istagi yuzaga kelgan vaqtdan boshlab muvofiqlikni ta'minlashga rag'batlantiradi va TIF subyektlari orasida qonunchilikka rioya etish darajasini oshirishga yordam beradi.

Chiqarilgan xulosalar asosida VIO maqomini berishda talabgorning yetarli TIF tarixiga ega bo'lishi ishonchlilikni baholash mexanizmlaridan biri sifatida ko'rib chiqilishi taklif etiladi.

Bunda ushbu muddat muvofiqlikni baholash uchun yetarli bo'lishi, biroq keragidan ortiq uzoq davom etmasligi lozim. Maqbul muddat mamlakat bojxona tizimining xususiyatlaridan kelib chiqib belgilanishi maqsadga muvofiq. Chunki davlatlarning iqtisodiy tuzilishi, VIO dasturi, biznes muhiti va risk profillari bir-biridan farq qiladi. Har bir davlat bojxona ma'muriyati o'z milliy xavf tahliliga asoslanib, minimal tajriba muddatini belgilashi mumkin bo'ladi.

Shu bilan birga, JBTning dunyo mamlakatlari bojxona xizmatlariga uslubiy tavsiyalar beruvchi rolini inobatga olib, JBT SAFE Framework standartlarida VIOga oid mezonlarga "TIF bilan bog'liq faoliyatning muvofiqlikni baholash uchun yetarli minimal davomiyligi bojxona xizmati tomonidan belgilanishi lozim" mazmunidagi qoidani kiritish maqsadga muvofiq.

⁸ World Customs Organization. SAFE Framework of Standards to Secure and Facilitate Global Trade (2025).

Date: 23rd September-2026

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 24-avgustdagi “Vakolatli iqtisodiy operatorlar to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 500-sonli qarori;
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2026-yil 4-avgustdagi “Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 24-avgustdagi 500-son qarori bilan tasdiqlangan Vakolatli iqtisodiy operatorlar to‘g‘risidagi nizomga o‘zgartirishlar kiritish haqida”gi 430-sonli qarori;
3. World Customs Organization. SAFE Framework of Standards to Secure and Facilitate Global Trade (2025 edition);
4. World Customs Organization. AEO Implementation Guidance (2024 edition);
5. World Customs Organization. Compendium of Authorized Economic Operator (AEO) Programmes. Brussels: WCO, 2025;
6. European Commission. Authorised Economic Operator (AEO) Guidelines. Brussels: European Commission, 2024;
7. Regulation (EU) No 952/2013 of the European Parliament and of the Council laying down the Union Customs Code;
8. HM Revenue & Customs, Authorised Economic Operator Criteria/Customs Authorisations;
9. U.S. Customs and Border Protection. Customs Trade Partnership Against Terrorism (CTPAT): Eligibility Requirements and Program Information. Washington, D.C.: CBP;
10. Canada Border Services Agency. Partners in Protection (PIP) Program: Eligibility and Application Requirements. Government of Canada;
11. Australian Border Force, Australian Trusted Trader Programme – eligibility requirements;
12. Singapore Customs. Secure Trade Partnership (STP) and STP-Plus Programme Requirements. Singapore Customs;
13. Revenue Service of Georgia. Authorised Economic Operator (AEO) Programme Requirements. Ministry of Finance of Georgia;
14. Republic of Türkiye Ministry of Trade. Customs Procedures Regulation on Facilitation of Customs Procedures (Yetkilendirilmiş Yükümlü Statüsü);
15. Таможенный кодекс Евразийского экономического союза (ред. от 29.05.2019).

